

Nem látok a szememtől...

A KOLLEKTÍV TUDAT JÁTSZMÁI

Két világban utazzuk életünket. Van egy valós, mindennapi, mikor kiflit és kávéat veszünk a boltban, és van egy virtuális, paralel valóság, az, amit az „egésről” képzelünk. Ez utóbbi már a boltba is betört: sokan nem látják ott, az áruk között turkálva, hogy az infláció hihetetlen elszabadult, drágább lett a kávé és a szalámi. A turkáló fejében ez a néhány, némileg drágább holmi csak kivétel, általában (mert tényleg azt mondja: hogy úgy ÁLTALÁBAN...) minden rendben van, vagyis az infláció normál szinten van, tán csipetnyit változik. Ezt szajkózza, és az ilyen paralel utazókból áll a társadalom jelentős hányada.

A paralel utazó nem azt látja, ami a szeme előtt van, azt látja, amit a külső (majd interiorizált) gépezet sugall neki. Ami egy hihetetlen teljesítmény ettől a rendszertől: az ember érzékszerveit – ez esetben a látást – is át tudja alakítani, úgy befolyásolja, hogy *mást lásson, mint ami előtte van*. Képtelenség – de ez a mai kettős látás gyakorlata. Ha megfejteni akarnám – nem vagyok pszichológus –, ez a kognitív érzelmek hatása: gondolatvezérelt érzékszervekkel élünk. Benne vagyok a pocsolóban, de azt érzekelem-gondolom, hogy ez csak egyszeri baki.

Próbálok levezetni a kétféle látás szerkezetét, vagyis a paralel univerzum és a tényvilág együttélését, ám tudom, hogy az álvalóság hipnotikus állapot terméke, racionálisan leírhatatlan: elkap, és nem enged. Ha ezernyi tényt, ellenvéleményt, teóriát sorolnak fel nekem, akkor is úgy érzem, mindez valótlan, maradok a hipnózis mámorában. Ami persze nem mámor, nagyon is tudatos magatartás és véleményformálás, csak éppen nem a tényvalóság vezérli, hanem az ideologikus kábulat. Ami viszont azért olyan hatékony, mert a csoport, amiben élek, ami körülvesz, visszaigazolja azt, amit érzek, miszerint minden rendben van. A csoporttudat átfesti-átírja a látottakat.

Ha már így, akkor én lehetek még független egyéniség? Ha körülményeim a mások látásmódja erőlteti rám, vagyis azt látom, amit rám tolnak? Arra akarok kilyukadni, hogy a „mást látás” nem egyszerűen a világ torz felfogása, hanem saját személyiségem eltorzulása. Más vagyok, mint aminek hiszem magam, de nem tudok róla, magamat is másképp látom, mert mások szeme így villan rám. Beszívom a tekintetüket.

„FOLLOWER” (KÖVETŐ) VAGYOK. HA ÚGY TETSZIK: KLÓN-EMBER

A „mást lát, mint ami előtte van” jelenség, nem tévedés, eltévedt érzékelés. Olyan tünet, aminek végső mozgatója a klikk-tudat: azt gondolom, amit a köröttem lévő csoport, haverság, társulat gondol, az vezetni érzékszerveimet is, amiben épp benne vagyok. Tudatalatt a közvélemény-töredék diktál, pesti vagy budai értelmiség, netán vidéki zárt közösség vagy médiaörület – ennek vélemény-halmaza sodor magával. Valójában ennek követője (follower-e) vagyok, azt gondolom, amit ők – kicsit másképp, kritikusan tán, de voltaképp ugyanazt rágom-emészttem, amit ők. És közben azt hiszem, egyéniség vagyok. Nem is érzékelem, hogy a csoporthatáron túl már más a szlogen, más a policy.

Persze nem kötelező klónnak lenni. Lenne rá alkalom, hogy kilépjek belőle, pl. mikor a klikk belső beszédformációja épp változik, le lehetne szakadni, de megyek vele, azt mondom, amit ők, váltok velük együtt, nem gondolok saját autonómiámra, mert így érzem magam függetlennek. Tudatom mélyén úgy vélem, valahová tartozni kell, a magányos embernek soha sincs igaza (ami természetesen butaság... de hittételként kitölt... Csak arra kéne gondolni, hogy nagy fizikai felfedezések elég sokszor magányos tudósok termékei voltak. Felfedzéseiket a kortársai kinevették. Ld. pl. Ludwig Boltzmann esetét az entrópia-törvény sejtésével. Belehalt tudós társai röhögésébe. Késő vigasz, hogy a tudománytörténet haláluk után neki adott igazat.).

A KÖZNYELV FOGLYAKÉNT

Ebben a teljesen bizonytalan, háború és válság küszöbén álló világban nem kerülheted ki a klikkhez tartozást: a közösség- valami minimális biztonságot, védelmet ad. Itt azonban egy fura ellentmondásba ütközünk: egyfelől a huszadik század óta egyre inkább individualizálódó világban élünk, ki-ki építi saját belső világát, egyéniség akar lenni: másfelől meg alapvető kérdésekben követjük a kollektív tudat vezényszavait, megyünk a többség diktálta lépésrendben. Akkor is, ha nem egy, hanem két vagy háromféle többség létezik. Hiperindividuumok vagyunk, kényesen vigyázunk arra, hogy ne hasonlítsunk a szomszédra, barátára, ismerős cégtáblára, és ugyanakkor csoportalanyok is vagyunk, vagyis többé-kevésbé egyszerre lépünk társainkkal.

Így működnek a *divatok*, melyek nemcsak a kifutón vagy az autómárkák terén léteznek, hanem a társadalmi tudat számos rétegében jutnak vezető szerephez. Divatos szellemi áramlatoktól, divatos politikai szlogeneken át a divatos beszédmódokig jellemez bennünket: divat a *társadalmi jelen köznyelve*. Ez is egy médium: ahogy öntudatlanul közöljük egymással, hogy kik vagyunk, mennyi pénzünk van, miben hiszünk, kikhez tartozunk. És persze az is, ahogy ezeket a jeleket olvassuk: gyanakodva (hátha nem igaz az egész), örvendezve (hogy hasonszőrűekkel lehetünk), irigykedve (mitől megy olyan jól neki?), elutasítva (azért nem kell annyira fitogtatni). A kollektív nyelvnek is van szemantikája.

Ez a *kollektív nyelv*, így vagy úgy, vezérel bennünket. Akkor is, ha finnyás módon lenézük a divatmajmokat (mondjuk öltözködésben), de tudományos irányzatokhoz való vonzalmunkat erősen befolyásolja, hogy épp divatban vannak-e vagy már *vieux jeu*-nek számítanak. Gondoljunk a strukturalizmusra, egy időben mindent ennek jegyében, ezekkel a fogalmakkal ruháztunk fel, aztán pár év alatt lefutott, s jött a következő szellemi divatáramlat, ami elkapott bennünket – mondjuk a Derrida-féle *dekonstrukció*, bár ez nem hatolt olyan mélyre a társadalmi tudatban, mint a strukturalizmus. És ha már vezérel bennünket, meghatározza, hogy mit vegyünk észre, mit lássunk (a valós tények helyett), és persze azt is „hogyan lássunk mást” környezetünkben. Egy-egy ilyen szellemi, vagy magatartás-bé-

li divatban élni valami felsőbbrendűség-érzést kölcsönöz az egyénnek a jónéppel szemben: „mi” tudjuk, mi a dörgés, felette állunk a közhelyek világának.

Távoli hasonlaltalálva, ez a csoporttudat olyasmi, mint tengerben felhőként száguldó milliányi apróhal, ami, ha úgy adódik, egyszerre mozdul, nem egy főnök adja ki a parancsot, hogy aztán a többiek engedelmeskedjenek, hanem a halcsoport úgy dolgozik, mint ha egy kollektív ész képviselne, annak engedelmeskedne: egyszerre fordulnak, és villámgyorsan együtt váltanak irányt. Mintha egy haltömeg egyedei egyetlen „agyat” tételezne fel, ami a közöst irányítja. Ezért aztán felteszem, hogy létezik ilyen kollektív tudat, csak nem tudunk róla, észre se vesszük, hogy ugyanazt érezzük, mint csoporttársaink, és olyan idokra váltunk, melyeket ők, a csoporttöbbség választ.

Kettözött egyéniségek vagyunk: privát szubjektumok és társadalmi tudat hordozói, a kettözött különböző szinteken érintkeznek, befolyásolják egymást. Régi hipotézis, a *zoon politikon*-t a görögök (Arisztotelész, Platón) találták ki, de ez a kettözött tudat töredezett, mozaikformában máig él. Ugyanakkor a divatban lévő látásmódból kilépést bünteti a köztudat, vagy arisztokratizmussal vádolja, vagy avult gondolkozás bélyegét süti rá az ilyen kilépőre.

A BIZONYTALAN VILÁG GYERMEKEI

Említettem, hogy napjainkban számos (számtalan?) háborús parázsfészek vesz körül bennünket, amire ráborul a Covid-járvány (ami kb. három milliárd embert terít le). Ezeket túl pedig itt vannak a digitális fordulat beláthatatlan következményei, meg a közelgő gazdasági (pénzügyi) válság. Ebben a közegben az *egyéniesség körvonalai elmosódnak*. Az, amiről manapság panaszkodunk, a durvuló közbeszéd, az utcai agresszió, párkapcsolati veszélyzőnák sokasodása mind ennek a megroppant biztonságnak következménye. Az egyén e káoszban elveszíti tartását. Az is kérdéses, hogy milyen divatot, társaságot keressen: mert ez a bizonytalan világ magára hagyta, egyedül van, aztán ezt a magányát vagy élvezi, vagy szenved, de mindenképp azt érzi, hogy elvesztette támpontját az életben: nincs kire hagyatkozni, átmeneti közösségek tagja lehet, ma itt, holnap már ott, önmagát felejtve, önmaga felett egyre kevésbé rendelkezve képes csak élni.

Azért lássuk be, hogy nem krajcáros úgy ez a rizikótársadalom: Kína újabb nyomulása, az EU laza tántorgása (markáns vezető hiánya), az autoriter nemzetek előtörése Dél-Kelet-Ázsiában, Dél-Amerikában, Kelet-Európában nemcsak félelmet kelt, de az egyén személyiségkörvonalaikat is leradírozza. Mindezt keretezi a pandémia. Az eredmény: orientáció-hiány: nap mint nap kell más orientációt keresnie, mert ezt a dezinformációs és talajvesztett létet nem tudja elviselni. Látszatra jól elvan, éli világát, valójában vegetál: márról-holnapra él, nap mint nap újabb *modus vivendit* keres, eközben önmagát már nincs ereje összekapni. Ebben a világhelyzetben alakul ki a *homályos, jobban mondva „magnélkülili” egyéniségek* társadalma. A kettözött lét, a kettözött látás, a világ, amiben *doppelgänger* élnek életüket. A társas magányt.

Elfelejtettünk félni. A hidegháború rémes éveinek mégis volt egy haszna: a bombával való fenyegetettség fele-fele arányban oszlott meg a szembeálló felek (Amerika és Szovjetunió) között, így tutira vehettük, hogy egyik fél sem nyomja meg a piros gombot, mert az a világvégét jelenti. Kezdett csökkenni az atom-félelem, majd el is tűnt a hidegháború végén. Így jutottunk el ide, hogy elfelejtettünk félni: de közben megjelent egy másik rizikó-faktor: a digitális fegyverkezés réme, ami rosszabb, mint a termonukleáris fenyegetés. Ránk, köznapi emberekre ez úgy hat, hogy élvezzük a digitalizáció vívmányait (okos telefon, e-mail, bankolás-ügyintézés egyszerűsödése), de nem látjuk e vívmányok árát, miszerint ugyanez a digitális rendszer egy újabb típusú háború küszöbére ránt bennünket. Nem tudatosítjuk, hogy: egy lappal egy város víz- és áramszolgáltatását le lehet kapcsolni, és a kiberhadserg magasabb szinten vívja majd csatáit, mint a repülőgéphordozók, U-bootok és csodarakéták. Fegyverek, melyekre ma még milliárdokat költünk, közben holnap már alig érnek valamit...

Egy ilyen fél-árnyékvilágban az ember valóban elveszíti orientációját: itt egyszerre kell örülni ennek a harmadik ipari forradalomnak, másrészt meg rettegni, hogy ugyanez a forradalom (a hackerek révén, valamint a *dark-net*, meg a *deep-net* stb. mega-birodalma révén) hogyan fogja leradírozni az emberiség eddigi vívmányait – holnapután. Rettegés újr-éled, miközben félni elfelejtettünk: mert ez a rettegés még csak tudatunk legmélyén generálódik. Itt legyen autonóm személyiséged – hiszen a rettegés megfojtja az Én-t, összekarcolja a személyiséget, ha fel nem számolja. Pláne, hogy ezt a digitális veszedelmet egyelőre titkok hálója fedi, nem beszélünk róla, az információs társadalom nem közöl róla tényeket, prospektív jövőképet, kockázatelemzést. De a hárommilliárd ember által használt ún. „társas média” is úgy tesz, mintha ez a vészterhes fenyegetés nem is létezne.

Amikor laptopom megszállja egy vírus, elveszítem magam. Ami addig voltam, hirtelen semmissé válik. Hol van itt a személyiség állandósága, autonómiája. És egy vírus csak egy bolhányi folt világunk térképén, ugyanez kiberháborúvá képzelve megzavarja tudatunkat is. Megint csak kétféle világban élünk, ahogy e dolgozat elején írtam: van egy normális, köznapi gyakorlat, amiben lébecolunk, és van e fölött (alatt) romboló másik, a rizikóvilág, amit szeretnünk kell. Vágjuk magunk alatt a fát, és boldogok vagyunk. Itt legyenél személyiség.

Nem tudom megállni, ide kell citálom André Gide szellemes metaforáját a belső monológrol: én1-ként beszélgetek én2-vel, vitázom vele. (Mint ahogy Stefan Zweig *Sakknovellájának* hőse a börtönben, aki egy megszerzett sakktörténeti sorozatot bebiflázva, úgy sakkozik, hogy a fehér és fekete bábukat is ő mozgatja: maga ellen játszik saját maga.) Csakhogy Gide erre a kettősre még rátesz egy lapáttal: magamban ketten vitatkoznak (Én1 és Én2) ám közben ezt a kettőt egy harmadik Én figyeli és felügyeli. Kettős látással kezdtem ezt az írást, most már hárman vagyunk, akik „látunk” – hol van itt helye az egyéniségnek? ■ ■ ■

■ **Almási Miklós** (1932) filozófia szakon végzett (ELTE), ugyanitt 2002-ig vezette az Esztétika Tanszékét, jelenleg professzor emeritus. Drámaelmélettel, közgazdasággal és szociológiával foglalkozik, 1997-től az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Számos könyve jelent meg németül és angolul. Utolsó kötete: *Az abszurd Shakespeare*, 2019.